

Anton Mlinar

Bioetika in starost

POVZETEK

Bioetika je etika, ki ji notranjo logiko narekuje življenje. Načelni pristop k vprašanju, povezanim s človeškim življenjem in življenjem drugih živih bitij, jo vodi tudi na specifičnem področju starosti in staranja. Njen moralno-filozofski in etološki okvir jo zavezuje, da glavno skrb posveča opredelitvi človeka kot celote in da gleda v luči celote tudi na posamezna obdobja človeškega življenja. Na drugi strani jo zavezuje tudi zvesto spremljanje dogajanja v znanostih o življenju, ki v zadnjih desetletjih doživljajo nedoumljiv razcvet, in priznavanje avtonomnosti posamičnih področij človeškega delovanja. V članku je predstavljen en vidik razmerja med bioetiko in znanostmi, ki obravnavajo človekovo in biološko staranje, ter primer kohezije med znanstvenimi podatki na eni in etično zavezanostjo človeku na drugi strani.

Ključne besede: bioetika, biogerontologija, biologija staranja, etično dejanje, evolucija, relacijska antropologija, starost.

Avtor: Anton Mlinar, dr. moralne teologije, zaposlen na Inštitutu Antona Trstenjaka.

ABSTRACT

Bioethics and Old Age

Bioethics is the ethic whose inner logic is based on life. The fundamental approach to the questions related to human life and the lives of other beings is also used in the field of old age and ageing. Its moral-philosophical and ethological frame obliges it to give main concerns to a man as a whole and to look specific periods of human life as a whole. On the other hand it is bonded to constantly follow the events in the life sciences that are inconceivably flourishing in the last decades and to acknowledge the autonomy of the individual fields of human behaviour. The article gives one view of the relationship among bioethics and sciences interested in human and biological ageing, and also the example of the cohesion between the scientific data on one side and the ethical engagement to a human being on the other side.

Key words: bioethics, biogerontology, biology of ageing, ethical behaviour, evolution, relation anthropology, old age

Author: Anton Mlinar is a doctor of a moral theology. He is employed at the Anton Trstenjak Institute.

UVOD

V aristotelskem pristopu k etiki se glavna skrb namenja opredelitvi človeka, življenja in sveta. Da bi se lahko ustrezno razvijalo razumevanje bistva življenja in posameznih živih bitij ter človekovih in človeških potreb oziroma tega, kar je *dobro* za človeka, se postavlja osnovno vprašanje, kdo je pravzaprav človek, da potrebuje vse to. Na podoben način si v tem prispevku jemljem za nalogo, da poleg tega vprašanja uokvirim tudi njegov specifični vidik, kdo je star človek spričo možnosti, ki mu jih danes ponujajo vrhunske znanosti o življenju in nekatere iz njih izvirajoče tehnološke rešitve. Vseh vidikov tega vprašanja seveda ni moč zajeti naenkrat, povsem mogoče pa je opredeliti filozofsko-etološki okvir, v katerem se nahajajo tudi etične dileme, bioetika oziroma sodelovanje širokega spektra naravoslovnih, družbenih in humanističnih znanosti. Čeprav se zdi, da je bioetika le nov izraz za medicinsko etiko, je bolj ustrezno, če jo razumemo kot posebno dinamiko znanosti in strokovnega sveta, ki se izraža kot interdisciplinarnost oz. enakopravno sodelovanje vseh vpletenih. V tem je tudi razlog, zakaj se sodobni moralni filozofi sklicujejo na Aristotela, saj se zdi, da običajen pomen interdisciplinarnosti ni dovolj, da bi se izrazila tista kohezivnost novih znanj o človeku, ki k bistvu človeka prišteva njegov socialni in komunikativni kontekst (*anthropos zoon koinonias*). Ta vidik doslej filozofsko-etično ni bil zadosti izoblikovan, da bi ga vsi sodelujoči razumeli na podoben način ali lahko upoštevali v svojem delu. V prvi vrsti gre za vprašanje, *kdo* je človek, ne za vprašanje, kaj je *dobro* za človeka ali kaj človek *potrebuje*.

Ker se je tradicionalna medicinska etika naslanjala na kategorični imperativ oziroma na to, kar 'je treba' (deontologija), se je bioetika že v sedemdesetih letih 20. stoletja, ko se je ta pojem prvič pojavil, začela sklicevati na temeljna načela, ki jih je prvi začel izrecno poudarjati utilitarizem; ta je bolj kot to, kaj človek potrebuje in kar 'je treba', izpostavljal to, kdo je človek, kakšni so njegovi interesi in njegove neposredne koristi. Utemeljitelj utilitarizma je na prvo mesto postavil interese osebe: avtonomijo, posameznika, individuum oziroma kar Aristotelovo *srečo* (*eudaimonia*). Prehod ni bil tako preprost, saj se je zdelo, da je utilitarizem že v začetku vse podredil človeku (močni antropocentrizem), medtem ko se je v obdobju velikih znanstvenih odkritij zdelo, da je treba spoznanja znanosti vzeti skoraj kot absolutno zavezujoča in da ni več prostora za etiko, razen morda za etiko, ki jo narekuje znanost. Utilitarizem kot etična teorija je izbral vmesno pot med speciecizmom (ena od skrajnih oblik t. i. etike znanosti) in deontologijo ter začel razvijati aristotelski pogled: ta pogled se zanima tako za značilnosti, ki so vsem skupne (vsem ljudem in nenazadnje vsemu živemu svetu) – in je v veliki meri predvsem učni proces –, kakor tudi za tiste, ki so specifične in ki narekujejo, da je treba vzeti zares ne le človeka-posameznika, pač pa tudi posamezna obdobja njegovega življenja z vidika življenja kot celote.

Ta način postavljanja vprašanja je neposredno pomemben za razumevanje starosti in staranja v bioetiki. Najbolj pomembni pionirji bioetike so ugotavljali, da niti znanost kot taka niti osnovna moralna načela niso dovolj, da bi utemeljili določeno moralno ravnanje; Tom Beauchamp in James Childress (2001, 401) sta ugotovila, da se mora zanesljiva moralna presoja nekega položaja sklicevati tudi na 'splošni moralni čut', se pravi na izkušnjo. Pravzaprav sta pokazala, da je izkušnja pomemben element etične teorije in izvor osnovnih načel avtonomije, dobrodelnosti, neškodovanja in pravičnosti.

STAROST IN STARANJE V BIOETIKI

Ne glede na star pregovor, da »razen davkov in smrti na svetu ni nič gotovega«, se je razumevanje staranja in starosti v zadnjem času močno spremenilo. Velike spremembe na področju znanja o biologiji staranja in življenjskega pričakovanja sedanje generacije so spodbudile raziskovalce, da so se posvetili kompleksnemu obravnavanju staranja in starosti. V luči zgodovinskega obravnavanja starosti in staranja so prišli do dvojne ugotovitve: prvič, da se je pojem 'polnega življenja' v človeški zgodovini oblikoval relativno samostojno in ni bil odvisen od dolžine življenja, pač pa od njegove intenzivnosti, in drugič, da je vsako obdobje v preteklosti, v katerem se je spremenilo življenjsko pričakovanje ali je prišlo do populacijske krize, podaljšala ali zmanjšala povprečna življenjska doba, povečalo zanimanje za biološke mehanizme staranja. Ta dva vidika tudi uokvirjata različne teme o starosti in staranju, ki se pojavljajo v bioetiki, pri čemer naj bi se ta dva vidika načeloma približevala drug drugemu. Gre pa predvsem za naslednje tematske sklope: za teorije o staranju in možnem podaljševanju življenja, za družbeni vidik življenjskega pričakovanja in družbeni pomen kakovosti poznega življenja, za socialno in zdravstveno varstvo v obdobju staranja družbe in za utemeljenost raziskav, za opravičevanje ukrepov zoper znake staranja oziroma za njihovo neupravičenost in nenazadnje za zgodovinsko raziskovanje tega področja. Tu se bomo bežno dotaknili samo prvega tematskega sklopa.

Bioetika ni preprosto etika, pač pa etika, ki jo narekuje življenje; je 'most' med znanostmi o življenju in filozofsko-teoretskim razpravljanjem o človeku (oseba, človekove pravice, dostojanstvo ipd.) ter medsebojno oplajanje spoznanj. Ker je zadnje obdobje 20. in začetek 21. stoletja nedvomno doba biologije, je ena od nalog bioetike, da na čim bolj ustrezen način predstavi javnosti biološko terminologijo, kot jo razume sama, ter trenutno razumevanje mehanizmov staranja, pri čemer je zvesta znanstvenim ugotovitvam. Glavni cilj tega procesa je nedvomno kritično predstaviti uspešne posege na živalih, katerih posledica je dolgoživost (Austad, 2001), pa tudi predstaviti žive primere dolgega kakovostnega življenja (Buettner, 2008).

Sedanje obdobje biologije zaznamuje zlasti dešifriran genom in nanotehnologija. Eden od vidikov teh raziskav je intenzivno delo na odnosu med geni in okoljem. Raziskovalci ugotavljajo, da je v svetu življenja zelo malo zares različnih razvojnih mehanizmov in da zato postopoma padajo meje med človeškim in živalskim svetom oz. med živim in neživim svetom. Tehnološki prijemi omogočajo obratno pot, namreč uporabo istih molekularnih mehanizmov v različnih vrstah živih bitij. V zadnjih letih se zelo povečuje iskanje t. i. ekstremofilov, živih bitij, ki živijo v ekstremnih razmerah (npr. alge, ki živijo v gejzirih, živa bitja, ki so tisočletja preživela zamrznjena v ledenikih, živa bitja, ki živijo v velikih globinah ipd.). Poznavanje njihovega biološkega mehanizma dejansko že vpliva na izdelavo t. i. bioloških zdravil, ki so zelo draga in dostopna samo peščici ljudi. Intenzivira se tudi raziskovanje živih bitij, ki so preživela velike zemeljske šoke v preteklosti, na primer nekaterih vrst krokodilov. Mnenje je, da če bo znanosti uspelo popolnoma izolirati mehanizme preživetja in staranja, jih bo mogoče uporabiti tudi pri človeku. Zato se na tem področju v smislu dopustnosti takih miselnih vzorcev in posegov že uporablja izraz 'nanoetika' (gr. *nános*, 'zelo majhen'; nanometer je milijoninka milimetra). Poglobljene etične razprave o tem ne zahtevajo samo tradicionalni normativni okviri, na primer dejstvo, da nobeden od teh ukrepov ne more preprečiti smrti,

pač pa tudi upravičena zaskrbljenost glede posledic takega razmišljanja in ravnanja. Toda na drugi strani znanstveniki priznavajo, da so ravno izjemno zahtevne interakcije med geni in okoljem, s katerimi so poskušali izkoristiti molekularni mehanizem staranja, pokazale, da v naravi obstaja 'tih pakt' med razvojem organizma in njegovo konkretno obliko (fenotip). To po mnenju znanstvenikov dokazuje (Jacob, 1982), da je abstrakcija mehanizmov staranja brez poznavanja odgovora, zakaj se živa bitja starajo, morebitna časovna bomba in nevarno početje. Bioetika (in tudi nanoetika) se potemtakem poraja kot zavest, da človek razpolaga z nepojmljivo močjo, ne le znanjem. Naloga bioetike je, da povezuje razumevanje mehanizmov staranja z razumevanjem 'evolucijske razumnosti' staranja. Z drugimi besedami: Staranje je smiseln proces.

OPREDELJEVANJE STARANJA

Staranje je »od časa neodvisna serija kumulativnih, progresivnih, notranjih in popuščajočih (CPID) funkcionalnih in strukturalnih sprememb, ki se navadno začno izražati z reproduktivno zrelostjo in običajno dozori s smrtjo« (Arking, 2003: 89). V angleškem jeziku se za staranje uporabljata dva izraza, *aging* in *senescence*. Medtem ko prvi pomeni splošno staranje, ki se začne s spočetjem oz. rojstvom, pa se drugi uporablja za opis specifičnih sprememb, katerih značilnost je popuščanje (izguba) bioloških funkcij, to pa je značilno za staranje oziroma starost. Raziskave na celicah so pokazale, da se njihova nezmožnost delitve izraža kot bistvena sprememba izražanja genov (SAGE = *senescence-associated gene expression*) in da je to eden od bistvenih vidikov fenotipa, se pravi razvoja posameznega živega bitja v konkretnem okolju. Organizem je mlad, kadar celice 'normalno' izražajo svoje funkcije. S starostjo povezano specifično izražanje genov, ki popuščajo, ni 'nenormalno', če ne gre za bolezen, povezano s staranjem.

Staranje je serija procesov, ki so notranje ali zunanje povezani s 'SAGE obrazcem'. SAGE obrazec je podoben stopnicam, ne klančini. Ni mehkih prehodov. Spremembe so nenadne. Glede na druga živa bitja je človeško življenje razmeroma dolgo. To ne pomeni, da druga živa bitja živijo 'hitreje', pač pa da je v človeški celici razmeroma zelo učinkovita obramba proti rakotvornim procesom, kar bistveno vpliva na izraznost genov. Pri stoletnikih je učinkovitost celične strukture stabilna, pri zgodaj obolelem človeku pa nestabilna. Zaradi številnih tehničnih in pojmovnih razlogov je časovni okvir (število let) razmeroma neustrezno merilo uspešnosti celične strukture oziroma SAGE obrazca. Čeprav to na videz govori proti splošnemu mnenju o starosti in staranju, pa izraža pomembno spoznanje, da je uspešna varianta pomembna za evolucijo, ne pa za opredelitev celotnega življenja, za človeštvo ali za človečnost.

STAROST Z VIDIKA EVOLUCIJE

Večina populacij je zgrajenih na osnovi starosti. V evolucijski teoriji starost pomeni napredovanje k zrelosti in sposobnosti za reprodukcijo. To pomeni, da 'družbo' ustvarjajo

posamezniki, ki niso stari, pač pa zreli za posredovanje življenja. Evolucija ne zajema postreproduktivnih starih ljudi oziroma so ti le posreden dokaz o preživetju najbolj uspešnih. Splošno znano je, da se dolgoživi organizmi ne selekcionirajo tako kot mladi. Z vidika evolucije je vprašanje starosti in staranja nezanimivo, saj se vse polaga na reprodukcijo. Ta vidik se ne spremeni niti na 'celični ravni', čeprav se na tej odloča o stabilnosti celičnih funkcij in morebitni dolgoživosti. Evolucija v bistvu le pripoveduje, da je reprodukcijska aktivnost energetsko zahtevna in časovno omejena ravno zaradi tega, ker pomenijo dvorjenje, posredovanje življenja, nosečnost, vzgoja mladih itn. napor celotnega telesa (*soma*, telo-in-duša, 'oduševljeno telo') in zahtevajo celega človeka. Preprost izračun pove, da ima posamezen organizem le omejeno količino razpoložljive energije in da je preračunavanje, kako življenje živeti čim bolj aktivno in dolgo, velikokrat podobno kvadraturi kroga. Teoretično in z vidika evolucije visoka starost ni pomembna, ker ni rodovitna. Človek tako rekoč izbira vse življenje, kaj bo naredil iz svojega življenja in kako se bo izraba življenjske energije izrazila tudi v kakovosti življenja. Dan Buettner (2008) v svojih intervjujih s stoletniki med drugim ugotavlja, da nihče od njih ni imel veliko otrok, še bolj pomembno pa se mu je zdelo spoznanje, da je bilo pri teh ljudeh kakovostno predvsem zadnje obdobje njihovega življenja, da torej v starosti niso živetarili. Nemški zdravnik Heinrich Schipperges (1987) je ob optimalni rabi telesne energije vpraševal študente, kdaj po njihovem počiva srce, ki je poleg možganov najbolj 'potraten' organ v telesu. Vsaj človek ve, da si srce ne more privoščiti počivanja. Schipperges pa je odgovarjal, da srce vendarle počiva, in sicer takrat, ko je veselo. Povedal je, kar evolucijska teorija govori med vrsticami, da (prvič) dolgost življenja ni pomembna ter da je maksimaliziranje somatskih ali celičnih procesov lahko nesmiselno ali celo nevarno, in (drugič) da visoko življenjsko pričakovanje, ki je znano za sodobno civilizacijo, ni samoumeven indikator kakovosti življenja. Dejstvo je, da je naraščanje življenjske dobe povezano tudi z manjšo rodnostjo, toda to ne pove veliko o kakovosti življenja. To lahko kaže na kakovostno izrabo telesne energije, nič pa ne pove o zadovoljstvu, zlasti pa ne o smiselnosti smrti. V povsem evolucijskem kontekstu je smrt še smiselna, saj služi 'vrsti', v določenih okoliščinah je lahko smrt 'rešitev', težko pa bi govorili o smiselnosti smrti, če je cilj prizadevanja dolgoživost. To je velik paradoks, saj biogerontologija nima na razpolago niti enega dokaza, da v naravi obstaja kak genetsko utemeljen program staranja.

MEHANIZMI STARANJA

Glede na povedano staranje in smrt nista in ne moreta biti 'programa' v običajnem (oz. evolucijskem) pomenu besede. Ne moreta biti 'uspešni strategiji'. Ta paradoks se lahko deloma pojasni z 'mehanizmi staranja'. Bioetika razume mehanizme staranja kot 'predzadnji poskus', kako nekaj, kar je po splošnem mnenju 'neuspeh', predstaviti kot uspeh ('zadnji poskus je, da bi smrt predstavili kot uspeh v sodobnem miselnem kontekstu). Potreben je torej nov premislek in radikalen obrat v drugo smer. Klasifikacija mehanizmov staranja sledi razumnemu cilju: podaljšati življenje. Kot je že bilo rečeno, večina raziskav poteka na podcelični oz. molekularni ravni (na nano-ravni). Eden od zelenih ciljev tega raziskovanja je, da bi SAGE-obrazec zajemal čim nižje stopnice in da bi prehodi med posameznimi

fazami postali domala predvidljivi. To početje je tvegano celo po merilih vase zaverovanih znanosti. Sistemska teorija si na tem področju prizadeva ugotoviti, katere stopnje so značilne za posamično vrsto, predvsem za človeka, in kako zmanjšati vpliv naključnih dejavnikov staranja. Eksperimentalni podatki so zanimivi, toda večinoma se izvajajo na živalih in so pogosto povezani z mučenjem (redukcija hrane, zniževanje telesne oz. celične temperature ipd.). Morda najbolj zanimiv je podatek, da so pogoji dolgoživosti premosorazmerni s sistemom obrambe z antioksidanti ter z zmanjšano rodnostjo. Tako rekoč dokazano je, da vsi vnetni procesi na telesu neposredno nasprotujejo dolgoživosti. Ker se ob tem včasih pojavlja formula 'blagi darvinizem', je treba pojasniti, da zato, ker ta namesto energetske potratnosti (boj!), ki jo zaznava evolucijska teorija, zagovarja 'ekološkost'. Vendar pa se teoretično najbolj optimalni mehanizmi ne izražajo kot najbolj učinkoviti; celo nasprotno: lahko delujejo šokantno in ubijejo.

To predvsem dokazuje, da je želja, kako mehanizme abstrahirati in jih potem uporabiti na širšem vzorcu, ne samo nerazumna, ampak tudi nevarna. Ne glede na to pa raziskovanje mehanizmov staranja prinaša pomembna spoznanja glede sistema signaliziranja nevarnosti v telesu, kadar prihaja do pomanjkanja kalorij ali do drugih neravnovesij. Človekovo telo živi optimalno v območju manj kot polovice stopinje (36,4°C) in v zelo omejenem okolju; v tem območju optimalno rase in se zdravi. Odstopanje od tega je tako ali drugače povezano z nekaterimi kroničnimi civilizacijskimi odkloni ter boleznimi, ki so glede na družbene implikacije znanstvenega raziskovanja tudi predmet človeške odgovornosti, ne samo rezultat naključij.

LABORATORIJSKI POSEGI V PROCES STARANJA

Nujno je treba poudariti, da je v kontekstu povedanega zelo malo podatkov o človeku. To je posebno vprašanje, s katerim se ukvarja etika živali in nekatere sorodne ekoetike (ki na primer obravnavajo genetsko spremenjene organizme ipd.). Z bioetičnega vidika je pomembno, da se vzorci, pridobljeni s posegi v proces staranja, ne smejo oddaljiti od celotne (somatske) strukture organizmov, na katerih raziskovalci opravljajo poskuse. To veliko pove o tem, da poskusi potekajo večinoma na celični in podcelični ravni ter da so izsledki raziskav podobni 'časovni bombi'. Nekateri podatki so nenavadni; tako je na primer 62% genov, ki povzročajo določena obolenja, skupnih človeku in muhi (Arking, 2003). Raven genov pa ni isto kot raven teles. Zato je treba prenos vzorca na višje strukture nujno sorazmerno nadzorovati. Postopek ni le tvegano, temveč tudi nevaren, in sicer tudi če se ne omenja posebej problematičnost modularnega miselnega vzorca.

Ne glede na tveganost poskusov pa so nekatera pridobljena spoznanja praktična in koristna v vsakdanjem življenju. Med najbolj zanimiva sodijo spoznanja o 'malo bolj zdravih ljudeh', se pravi o tistih, ki so se uspeli izogniti vnetnim obolenjem v zgodnjem otroštvu in imeli tudi kasneje ugodne okoliščine, da niso zboleli, čeprav se sami za to niso posebej trudili. Podatki so pomembni tudi zato, ker na drugi strani govorijo o prikritih boleznih, ki se jih človek tako rekoč otepa s 'saj mi ni nič' in ki postopno zaznamujejo fenotip. Pri njem zdravje (še) ni predmet odgovornosti, ampak potrošno blago. To lahko z drugimi besedami

pomeni, da tak človek del svoje 'prikrite bolezni' nosi s seboj, je ne jemlje resno in jo lahko v neki obliki prenese tudi na potomstvo. To je samo primer, kako postanejo okoliščine posredovanja življenja nenadoma zelo pomemben dejavnik prihodnjega fenotipa oziroma prihodnjega uspešnega staranja.

Nekateri laboratorijski posegi v proces staranja so se izkazali za uspešne in pomembne. Med najbolj uspešne metode štejeta zmanjševanje oksidacijskega stresa z antioksidanti in preventivno oz. terapevtsko uravnavanje energetske porabe (npr. z uporabo diet, insulina ipd.).

POMEMBNOST CELOVITEGA RAZUMEVANJA STARANJA

V človeškem telesu se celice razlikujejo tudi po tem, kako sposobne so, da se delijo. Razen matičnih celic se večina telesnih celic deli zelo redko (živčne, mišične), nekatere vrste pa pogosto (krvne celice), zlasti, če so stimulirane. Znanost se vprašuje, če sme uporabljati metode stimuliranja (npr. doping) oz. destimuliranja celic, saj ne pozna celotnega procesa staranja. Raziskave so pokazale, da je mogoče sintetično izdelati encime, stimulantne kot tudi inhibitorje. K celotnemu procesu staranja nedvomno spada tudi interdisciplinarni pristop in spremljanje človeka od rojstva do praga smrti. Pri tem je najbrž največji problem ta, da se tisti, ki ciljajo na 'uspešnost', ob neuspehu umaknejo. Eden najbolj bridkih ugovorov zoper uradno medicino pravi, da zdravnik pri terminalno bolnem oz. umirajočem človeku nima več nobenega dela in da odide.

Zanimivo področje vpliva strategij, o katerih je bil govor, je razumevanje celotnega živega sveta. Ne gre le za vprašanje, koliko ljudi lahko preživi na planetu, pač pa tudi, kolikšna je lahko količina biomase, kakšen je smisel bistvenega izboljševanja pogojev življenja nekaterih živali zaradi koristi, ki jih ima pri tem človek, kakšen je globalen vpliv te človeške dejavnosti na okolje in podobno. Glede na kompleksnost človeškega organizma pa bi morali biti posegi zelo specifični, da bi jih lahko označili kot učinkovite in etično nesporne.

ARTIKULACIJA ETIČNEGA DEJANJA

Pomembnost prej omenjenega etičnega pristopa s temeljnimi načeli (ki povezujejo izkušnjo in znanje) je v tem, kako se je uveljavljalo novo vpraševanje o bistvu človeka. Po aristotelski logiki ni dovolj, da je raziskovalec inteligenen; biti mora tudi kreposten. Ta vidik je zagovarjal tudi tomizem in večina krščanskih etik. Aristotel je krepostnost predpostavljal na vseh ravneh znanstvenega raziskovanja, na poseben način pa pri raziskovanju živega sveta in človeškega življenja, saj je bil po njegovem cilj takega raziskovanja človek, ki je raziskoval (t. i. *praxis*). Po mnenju sodobnih moralnih filozofov, ki se naslanjajo na to izročilo, na primer Martha Nussbaum (2006), so nekatere kreposti pomembne za oblikovanje osebnosti (ne-relativne kreposti). Po njenem mnenju kažejo na to, da je medosebno razmerje, ki se poraja na področju raziskovanja živega sveta, posebno človeka, del človeškega bistva. Človeške izkušnje kažejo, da paziti na sočloveka ni samo moralna naloga ali krepostno dejanje, pač pa

da je izraz tega, kar pomeni 'biti človek': po tej logiki je človek kot izoliran posameznik na neki način 'nerealno bitje'. Danski etik K. E. Loegstrup izrecno trdi, da je človeško življenje bistveno interpersonalno, soodvisno, komunikativno, sodelujoče ipd. To pomeni specifično odprtost človeka k človeku, ne sicer tako, da bi bili drug drugemu na razpolago avtomatsko, pač pa da je to element, ki ga doslej etika ni dovolj upoštevala, čeprav se je vprašanje etike v znanosti – in v tej obliki tudi v moralni filozofiji – pojavljalo že sredi 19. stoletja (J. H. Newman se je na primer vpraševal, če etičnost raziskovalca vpliva na verodostojnost njegovih izsledkov, in odgovarjal z 'da'; kasneje se je v 20. stoletju bolj uveljavilo mnenje, da je znanost 'ne-vrednostna' in da sta človekovo poklicno delo in zasebnost dve povsem različni stvari). Za razliko od znanja, ki si ga človek pridobi v raziskovanju, je interpersonalnost več kot to; pomeni neko medosebno igro, izvajanje moči. To, da ima nekdo moč nad drugim, je nekaj, česar se ni moč naučiti in o čemer ni moč odločiti. Igra moči je zunaj dosega 'znanja' in običajno pridobljeno znanje bodisi dopolni bodisi zlorabi. Ne gre le za izkušnjo, pač pa za igro, v kateri je treba pokazati vse znanje in še več kot to. Po mnenju Loegstrupa šele 'medosebna igra' izpostavi človeka kot 'moralno osebo', zlasti če 'uporaba moči' v igri pomeni 'skrb za drugega'. Po Loegstrupu gre za 'anonimno zahtevo, ki jo človek začuti, da prevzame skrb za drugega, ki se mu je zaupal (1997, 18). Anonimna zahteva je deontološki element moralnega dejanja, ni pa temeljni element. Temeljni element moralnega dejanja je moč življenja; to je spontana skrb za drugega. Prevzem odgovornosti za drugega je najvišja oblika 'igre moči', a ima še druge izrazne oblike, kot so na primer zaupanje, usmiljenje, odprtost, govorjenje resnice ipd. Z etično zahtevo kot *zahtevo* se človek sooči šele, ko ni sposoben dati od sebe tega, kar zahteva 'igra življenja'. Temeljna načela so nekje vmes med etično zahtevo (zahtevnostjo etike) in spontanim izražanjem življenja, saj izražajo splošno človeško izkušnjo, hkrati pa jih je mogoče utemeljiti z razumom. S tega zornega kota ni težko ugotoviti, kaj to pomeni spričo akumuliranega znanja v sodobnih znanostih ter kaj je in kaj ni etično v strategijah uspešnega staranja.

RELACIJSKA ANTROPOLOGIJA

Medtem ko se znanosti o življenju približujejo točki, na kateri naj bi se zbrisala razlika med naravo in kulturo ter bi morda življenje postalo celo eden od produktov, se na drugi strani humanistične znanosti vse bolj vprašujejo o razsežnosti in posledicah materialističnega pogleda na človeško naravo in o resnosti zaostajanja humanistike na področju znanosti o življenju in razprav o človeku. Tudi predstavniki znanosti o življenju se zavedajo enostranskega razvoja in po svoje zahtevajo rekonceptualizacijo etične razprave v znanostih. Relacijska antropologija je poskus zблиževanja med moralno in materialno resnico ob največjem možnem upoštevanju človeškega dejavnika. Poudariti je treba, da se za razliko od trendov v preteklosti danes ne govori več toliko o dihotomiji med objektivizmom znanosti in etosom (skrajni primer te dihotomije je najbrž Hobbesova formula, da je 'človek človeku volk'), pač pa se uveljavljajo različni relacijski koncepti. Temeljni pojmi, na primer svoboda, resnica, zaupanje ipd., dobijo s pridevnikom 'relacijski' drugačen pomen. Ne glede na to, da je realnost, ki se skriva za temi pojmi, že vedno relacijska, se v relacijski antropologiji drugače

poudarja enakost vpletenih, njihova soodvisnost, izziv igre, delitev znanja in učljivost. Ta vidik bi lahko predstavili na vzorcu medgeneracijske solidarnosti, ki je zadosti sodoben pojem, da dovoljuje prevedbo celotnega miselnega vzorca. Odnos se lahko uporablja kot samostalnik ah kot pridevnik (relacijska svoboda, relacijska vrednota, bitna odnosnost, epistemološka odnosnost, semantični odnos ipd.). Vsi relacijski koncepti niso enaki in jih ni mogoče uporabljati v enakem pomenu, za vse pa je značilno, da temeljijo na realnem razmerju med ljudmi. Realno razmerje med ljudmi pozna načine ravnanja v primeru napak, vključuje razlike med metaetičnim konceptom 'relacijske svobode' in 'relacijskim realizmom' v odnosu med starimi in mladimi v družbi oziroma v konkretnih osebnih razmerah, odnose med bolj in manj sposobnimi ipd.

Relacijska antropologija izpostavlja spoznanje, da je treba nekatera nova vprašanja, ki se pojavljajo v družbi – na primer to, da se družba stara –, klasificirati kot moralni problem. Poudarek je na 'moralni'. Tehnološke možnosti, ki jih ponujajo znanosti, niso adekvaten odgovor oziroma predstavljajo celo svojevrsten človeški problem. Poudariti je treba, da tehnološki razvoj ni avtomatizem, ampak je stvar človeške odgovornosti, in sicer toliko bolj, kolikor bolj odgovor posamičnih znanosti ni adekvaten in kolikor bolj je moralno spoznanje (tudi moralna izkušnja) potrebno zaradi bolj kakovostnega znanja. Značilna ugotovitev zблиževanja je, da ni dovolj jasno, katere vrednote so vključene in katere ne, da ni jasno, kakšne bodo posledice, če se bo namesto kohezije uveljavila dihotomija, skratka, da je to, kako bo odnos prispeval k boljšemu razumevanju problema, stvar človekove odločitve.

Pogosto se zdi, da iskanje skupnih točk izboljšuje predvsem komunikacijo med vsemi udeleženi in zmanjšuje konfliktnost. Čeprav iskanje soglasja zmanjšuje spore, povečuje skladnost, spodbuja udeležbo javnosti, izboljšuje teamsko delo in harmoničen razvoj, je še pomembnejši vidik iskanje konsenza o tem, da so v teku celotnega dogajanja vse udeležene strani delale na razlikah in prišle do skupne odločitve na osnovi poslušanja drugačnosti drugih (Lennartz, 2005). Z drugimi besedami, najpomembnejši vidik iskanja konsenza je ta, da lahko pride do besede tudi nestrinjanje. Delati na tem, da bi se na vsak način zakrila nesoglasja ah prikrije nevarnosti, kaže na izogibanje klasificiranju človeških tem kot 'moralnih' problemov.

SKLEP

Na prvi pogled se zdi, da je bil v razpravi govor o dveh različnih temah, znanstveni in etični, in o dveh različnih načinih gledanja; v zadnjih desetletjih pa vse pogosteje opažamo, da je uveljavljanje kohezije namesto dihotomije resnejši in trajnejši proces. Obstajajo sicer skrajna stališča na obeh straneh, kot je na primer prepričanje znanosti, da je sestava živih bitij modularna in da je mogoča poljubna rekombinacija, ah prepričanje etike, da sme ukazovati ah zahtevati poslušnost, vendar so zagovorniki teh stališč na eni ah drugi strani vse manj prepričljivi. V besedilu je bil predstavljen en vidik približevanja v enem tematskem sklopu. Tudi pri drugih tematskih sklopih, ki so bih imenovani, ne pa podrobneje obravnavani, je mogoče pokazati, da se morajo v procesu približevanja vse vpletene strani najprej odločiti za novo učno pot. Pri tem ne gre samo za novo vzajemnost v delitvi spoznanj, pač pa tudi

za to, da odnos med ljudmi vpliva na kakovost spoznanj in na verodostojnost odločitev. To razumemo kot specifičen prispevek bioetike v procesu približevanja.

LITERATURA

- Arking Robert (2003). Theories of Aging and Life Extension. V: *Encyclopedia of Bioethics*. 89–98. New York et al.: Macmillan Reference.
- Beauchamp Tom L. in James F. Childress (2001). *Principles of Biomedical Ethics*. Oxford: Oxford University Press.
- Buettner Dan (2008). *The Blue Zone*. Washington: National Geographic.
- Jacob Francois (1982). *The Possible and the Actual*. New York: Pantheon.
- Lennarz Norbert (2005). *Theory of Consent: A Philosophy of Natural Order*. URL=<http://home.arcor.de/danneskjoeld/F/E/T/Consent.html> (zadnji obisk 28.8.08)
- Loegstrup Knud E. (1997). *Ethical concepts and problems*. Notre Dame & London: Notre Dame Press.
- Masoro Edvard J. in Stephen N. Austad (2001). *Handbook of the Biology of Aging*. San Diego: Academic Press.
- Nussbaum Martha (2006). *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Cambridge: Harvard UP.
- Schipperges Heinrich (1989). *Die Welt des Herzens*. Frankfurt: Josef Knecht.

Kontaktne informacije:

Anton Mlinar

Ljubljanska 9 a

1241 Kamnik

e-naslov: anton.mlinar@guest.arnes.si